

‘... eene zich overgevende ziel gevangen in toover van zang.’*

Opera in Nederland in de negentiende eeuw

CHRIS ENGELER

In een van de gezaghebbende standaardwerken over opera, *The New Grove Dictionary of Opera*, komt Michael Davidson tot een voor mijn onderwerp intrigerende conclusie: ‘Only since the late 19th century has there been a strong operatic live [in the Netherlands].’¹ Op deze bevinding valt wel iets af te dingen, zeker voor wat betreft de beperking tot het einde van de negentiende eeuw.

Bronnenonderzoek wijst uit dat er gedurende de gehele negentiende eeuw vele opera’s in de grote Nederlandse steden – Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht – en in mindere mate ook in provincieplaatsen als Haarlem, Leiden, Groningen, Leeuwarden, Deventer, Wageningen en Zwolle zijn uitgevoerd. En dat Nederlandse componisten, wier namen inmiddels diep in de Lethe zijn ondergedompeld en wier werken geen repertoire hebben gehouden, opera’s hebben gecomponeerd op zowel Nederlandstalige als vreemdtalige libretti.

In dit artikel kunnen slechts de ‘hoofdlijnen’ van opera in Nederland worden geschetst; de lezer gelieve ervan doordrongen te zijn dat de geboden informatie niet naar volledigheid streeft.² Bovendien concentreer ik mij op de steden Amsterdam, sinds de Gouden Eeuw een belangwekkende handels- en havenstad met een populatie van (inter)nationale herkomst en derhalve met een (inter)nationale kunst- en cultuurbeoefening, en Den Haag, sinds 1579 een diplomatenstad met de bijbehorende culturele diversiteit. Beide steden hebben onder andere op het gebied van opera de gehele eeuw een strijd gevoerd om de ‘artistieke eer’. In welke stad ging een bepaalde opera voor het eerst? Hoe kon een Amsterdams ensemble met een gastoptreden in Den Haag een aldaar residerend gezelschap de loef afsteken, en omgekeerd? Lukte het een Haags gezelschap om een goede zanger, dirigent of theaterdirecteur uit Amsterdam aan zich te binden, en omgekeerd?

Voor de periode tot 1886 is belangrijke informatie over opera in Nederland – helaas zonder duidelijke structuur – te vinden in een beperkt aantal bronnen;³ voor de periode 1886 tot 1900 is er het enige jaren geleden

verschenen boek *Annalen van de operagezelschappen in Nederland 1886-1995*, waarin alle uitvoeringen van opera's in Nederland per seizoen staan vermeld. Een ware 'Fundgrubbe' voor de geïnteresseerde liefhebber, die voor informatie over solisten, dirigenten e.d. naar dit boek wordt verwezen.

1. Repertoire

Het repertoire van de in de negentiende eeuw in Nederland uitgevoerde opera's bestaat grotendeels uit Franse, Italiaanse en Duitse werken. Er kan een scheiding worden aangebracht in opera's die in de achttiende eeuw waren gecomponeerd en ook na 1900 nog werden uitgevoerd, en opera's die in de negentiende eeuw werden gecomponeerd en vaak al kort na hun succesvolle première ook in Nederland werden uitgevoerd. Voor beide categorieën geldt dat het uitvoeringen konden zijn in de originele 'zangtaal' of in een Franse, Duitse of Nederlandse vertaling van het originele libretto. Van deze vertalingen – en in het bijzonder van Nederlandse vertalingen – mag men zich niet al te veel voorstellen: rekening houdend met zaken als aantal syllaben per versregel en de verschillen in klemtoon in de afzonderlijke talen, richtten de vertalingen van operalibretti zich primair op het zo getrouw en goed mogelijk kunnen zingen van de vertaalde tekst op de oorspronkelijk voor een ander idioom gecomponeerde melodieën. (En de doorgaans moeilijke verstaanbaarheid van de gezongen tekst tijdens een uitvoering in het theater – toentertijd niet anders dan nu – noopte ook niet tot 'hoogstaande' vertalingen.)

Voor het achttiende-eeuwse, historische repertoire kan men denken aan componisten als, onder anderen, Cherubini, Cimarosa, Ditters von Dittersdorf, Gluck, G  try, M  hul, Mozart, Paisello, Piccini, Salieri en S  ssmayer. Voor het negentiende-eeuwse, contemporaine repertoire gaat het om componisten als, onder anderen, Adam, Auber, Beethoven, Bellini, Bizet, Boieldieu, Donizetti, Gounod, Hiller, Marschner, Meyerbeer, Rossini, Spontini, Thomas, Verdi, Wagner en Weber.⁴ Het leeuwendeel van het repertoire bestond uit contemporaine werken: opera's die kort tevoren – vaak niet langer dan een jaar eerder – hun première hadden beleefd in Parijs, in Wenen, in Berlijn en München of in Italiaanse steden als Venetië, Florence, Bologna of Turijn (Milaan was in de negentiende eeuw nog niet de wereldvermaarde operastad die het in de twintigste eeuw is geworden).

Voorts bestond het repertoire uit opera's van Nederlandse componisten op doorgaans in het Nederlands, Frans of Duits geschreven libretti, en uit in het Nederlands vertaalde bewerkingen van oorspronkelijk in een vreemde taal gecomponeerde opera's.⁵ Door Nederlandse componisten geschreven opera's bleken vooral in de laatste twee decennia van de negentiende eeuw (redelijk) succesvol; in de gehele periode 1800-1880 zijn maar weinig opera's van Nederlandse componisten over het voetlicht gebracht. En dat terwijl een man als Jacob van Lennep al vroeg in de negentiende eeuw verschillende pogingen ondernam om Nederlandse opera's van de

grond te krijgen. Binnen acht jaar dichtte de latere landsadvocaat vijf libretti. Zijn eersteling, *Haarlems Verlossing* (1833), zette Van Lennep zelf 'op muziek' door er fragmenten uit de opera's *Le siège de Corinthe*, *Guillaume Tell*, *Mosé in Egitto* en *L'Italiana in Algeri* van Rossini onder te plakken! Als commissaris van de toenmalige Amsterdamse Stadsschouwburg kreeg Van Lennep een uitvoering van deze opera voor elkaar – het werd een compleet fiasco. Dat ontmoedigde Van Lennep kennelijk niet, want zijn libretto *Saffo* (1834) werd door zijn goede vriend Johannes van Bree getoonzet en maar liefst vijftienmaal succesvol in de Stadsschouwburg uitgevoerd. Drie verdere libretti van Van Lennep werden nooit op muziek gezet.⁶

Evenmin zette een oproep van de Maatschappij tot Bevordering der Toonkunst, medio negentiende eeuw, tot de oprichting van een eigen nationaal operagezelschap enige zoden aan de dijk.⁷ Maar dat er ten tijde van deze oproep al vrij veel opera's in Nederland werden uitgevoerd, óók opera's in het Nederlands en/of door Nederlandse ad hoc gezelschappen, is een feit.

2. Wat er al was

Bij de wisseling van de achttiende naar de negentiende eeuw werden er zowel in Amsterdam als in Den Haag al opera's op de planken gebracht.

In Amsterdam gaf het Collège dramatique et lyrique in het Théâtre Français (de huidige Kleine Komedie) vanaf 1781 besloten voorstellingen voor leden en introducés; na 1789 waren de toneel- en operavoorstellingen ook voor een betalend publiek toegankelijk. Het operarepertoire van deze tot 1853 actieve sociëteit omvatte vele Franse contemporaine werken en opera's van Mozart, in het Frans.

Tussen 1790 en 1853 bespeelden diverse ad hoc gezelschappen – in het begin op instigatie van Duitse handelslieden die in Amsterdam woonachtig waren – de Hoogduitsche Schouwburg in de Amstelstraat. Het repertoire bestond voornamelijk uit Duitse opera's uit de eigen tijd. Vanwege het grote succes waarmee de Hoogduitsche Opera van J.E. de Vries, een concurrent, vanaf 1849 opera's uitvoerde in de Stadsschouwburg, moesten de operavoorstellingen in de Hoogduitsche Schouwburg worden gestaakt.

Vanaf 1784 tot 1807 werden besloten voorstellingen gegeven van toneel en opera door het Joodsch-Hoogduitsch Toneelgezelschap in een houten loods op de Joden Houtmarkt. Vanaf 1795 werden voorstellingen incidenteel ook in de Hoogduitsche Schouwburg gegeven, maar vanaf 1807 kon men niet langer in dit theater terecht doordat een Italiaans operagezelschap, op verzoek van koning Lodewijk Napoleon, naar Amsterdam kwam. In 1808, nog vóór de vlucht van de koning, was dit gezelschap alweer verdwenen.

In de periode 1750 tot na 1900 hebben vele Italiaanse operagezelschappen Amsterdam bezocht, vaak met veel succes. 's Lands hoofdstad heeft daardoor gedurende de gehele negentiende eeuw kunnen kennismaken

met beroemde en geliefde operazangers in een doorgaans Italiaans repertoire dat zelden teleurstelde. Voorts gaven ook de Koninklijke Franse Opera uit Den Haag en de Hoogduitsche Opera uit Rotterdam met zekere regelmaat voorstellingen in Amsterdamse theaters.

In Den Haag werden al vanaf 1681 vooral opera's uit het Franse repertoire uitgevoerd in de Schouwburg aan de Casuariestraat. Nadat in 1804 de nieuwe Koninklijke Schouwburg was geopend, wist het Franse operarepertoire in Den Haag zich een bestendige positie te verwerven, hoewel dat met vallen en opstaan gepaard ging.

3. 1800-1886 – Amsterdam

In Amsterdam daarentegen had het Franse operarepertoire het moeilijk. Tussen 1808 en 1810 gaven de Comédiens ordinaire du Roi in het Théâtre Royal (de Amstelstraat-schouwburg) onder 'koninklijke bescherming' operavorstellingen. Na een onderbreking van vier jaar werden tussen 1814 en 1826 in de Franse Schouwburg aan de Erwtmarkt, hoek Halvemaansteeg wederom Franse opera's uitgevoerd, ditmaal met een bescheiden koninklijke subsidie; de voorstellingen werden in 1826 stopgezet ten gunste van het opvoeren van Franse tragedies. Onder geduchte concurrentie van de gezelschappen die de Hoogduitsche Schouwburg bespeelden met Duits (talig) repertoire, werden daar tussen 1818 en 1844 ook vele Franstalige opera's op de planken gebracht, waarvoor regelmatig 'topsolisten' van de Parijse Opéra naar Amsterdam overkwamen. Tussen de gezelschappen van de Hoogduitsche Schouwburg en de Franse Schouwburg ontbrandde niet zelden een hevige strijd over wie van een bepaald werk als eerste de Frans- of Duitstalige première in Nederland zou verzorgen. Na wederom een onderbreking van twee jaar was er tussen 1846 en 1850 sprake van een kortstondige – maar feitelijk weinig succesvolle – opbloei van een Frans operagezelschap; na 1850 was het alleen nog de Koninklijke Franse Opera uit Den Haag, die incidenteel ook in Amsterdam voorstellingen verzorgde.

Na de heropening van de Hoogduitsche Schouwburg in 1816 (Amstelstraat) bood dit theater – dat in 1824 bovendien als eerste gebouw in Amsterdam met gaslicht werd verlicht, wat een grote aantrekkingskracht op het publiek uitoefende – voornamelijk Duits(talig) repertoire. De eerste zes jaren waren succesvol, mede door goede zangers. Mozarts *Le nozze di Figaro* (1786), nu als *Die Hochzeit des Figaro*, en Von Webers *Der Freischütz* – die al in 1822, één jaar na de Berlijnse première, in Amsterdam werd uitgevoerd – waren echte publiekstrekkers. Maar de vele wisselingen van directie en dirigenten alsmede het 'verloop' van de zangers hebben het gezelschap weinig goed gedaan. De directeur van de Amsterdamse Stadschouwburg, J.E. de Vries, die er vanaf 1846 ook nog de directie van de Hoogduitsche Schouwburg bij deed, bracht het Duits(talig)e operarepertoire per 1849 onder in zijn eigen Stadsschouwburg. Door zich meer nog

dan voorheen te richten op Duitstalige uitvoeringen van Franse en Italiaanse opera's, verbreedde de Vries het repertoire, dat voornamelijk bestond uit contemporaine werken. Zo werd in 1858 met veel succes Wagners *Tannhäuser* (1845) uitgevoerd. In datzelfde jaar evenwel klaagden toneelliefhebbers over de 'overdaad' aan operavoorstellingen, waardoor toneel-opvoeringen in hun ogen ernstig in het gedrang kwamen. Mede als gevolg van zijn 'opera-minded' beleid werd het contract met De Vries in 1859 van gemeentewege niet verlengd. Tussen 1859 en februari 1890, toen het gebouw door brand verwoest werd, gaven gezelschappen uit Rotterdam en Den Haag Duits(talig)e operavoorstellingen in de Stadsschouwburg.

Het Italiaanse repertoire kwam vanaf 1832 in Amsterdam aan bod dankzij Italiaanse operagroepen die incidenteel in de Hoogduitsche Schouwburg voorstellingen gaven. Tussen 1841 en 1843 bestond er een vast Italiaans gezelschap dat deze schouwburg bespeelde, met een goed ensemble en interessant repertoire. In 1845, in 1847, tijdens het seizoen 1859-1860 en in 1862 en 1863 traden telkens nieuwe Italiaanse operagroepen in Amsterdam op, waarbij het publiek in 1862 voor het eerst kon kennismaken met Adeline Patti, een 'superster' van wie werd gezegd dat zij beschikte over 'la voix d'un rossignol dans le corps d'un colibri'.

Met het Nederlands(talig)e operarepertoire is het in de negentiende eeuw in Amsterdam niet echt goed gesteld. Tot 1841 vonden er in de toenmalige Stadsschouwburg weliswaar veelvuldig Nederlandstalige uitvoeringen van Frans, Duits en Italiaans (contemporain) repertoire plaats, maar de concurrentie met operagezelschappen die dezelfde werken in hun originele versies uitvoerden, was groot, soms ronduit moordend.

4. 1886-1900 – Amsterdam

In de laatste drie decennia van de negentiende eeuw vond in Amsterdam een aantal belangwekkende ontwikkelingen plaats, waarbij de liberale gemeente Amsterdam veel aan het particulier initiatief overliet. Door de opening van het Noordzeekanaal (1876) stegen welvaart en zelfvertrouwen. De Universiteit van Amsterdam werd gesticht (1877), het Rijksmuseum en het Centraal Station stonden in de steigers. Artis en het Vondelpark werden aangelegd. Muziek liefhebbers uit de gegoede klasse initieerden de oprichting van Het Concertgebouw.

Dit soort ontwikkelingen is stellig een stimulanus geweest tot het meer structureel bieden van opera's in de Nederlandse taal, te geven door een Nederlands gezelschap. In deze tijd zijn dan ook – overigens met geduchte onderlinge concurrentie – verschillende initiatieven tot ontplooiing gekomen. Daarbij had een man als J.C. de Groot idealisme en zakelijk inzicht hard nodig toen hij in 1886 in de Parkschouwburg in Amsterdam zijn Hollandsch Opera-Gezelschap aan het publiek voorstelde.⁸ Het gezelschap gaf voorstellingen van Frans, Duits en Italiaans repertoire in het Nederlands, en bracht tevens oorspronkelijk Nederlandse opera's over het voetlicht.

De seizoenen 1886-1887 tot en met 1889-1890 telden gemiddeld zestien producties per seizoen,⁹ en van elke productie gingen doorgaans zo'n drie à vijf voorstellingen verspreid over de rest van het betreffende seizoen. Het uitgevoerde repertoire bestond voornamelijk uit ook voor ons nog bekende opera's van contemporaine componisten, en van Mozart.¹⁰ Aan het begin van het seizoen 1890-1891 had De Groot een nieuw gezelschap bijeengebracht onder de naam Nederlandsche Opera, dat tot en met het seizoen 1893-1894 gemiddeld twintig producties per seizoen in meerdere voorstellingen speelde. Na een naamswijziging in maart 1894 – het gezelschap heette nu Nederlandsche Opera-Vereeniging – speelde men in het seizoen 1894-1895 nog zestien producties. Bij zijn drie operagezelschappen heeft De Groot ruim aandacht besteed aan origineel Nederlands repertoire: opera's van Van der Linden – in latere jaren een geduchte operadirecteur-concurrent van De Groot –, Van Milligen, Brandts Buijs, Van 't Kruijs en Hol kregen (eerste) uitvoeringen.¹¹

In het seizoen 1894-1895 presenteerde zich ook een nieuw operagezelschap: de Nederlandsche Opera onder leiding van C. van der Linden, die de in dit jaar heropende Stadsschouwburg bespeelde. In de seizoenen 1894-1895 tot en met 1899-1900 werden gemiddeld tweeëntwintig producties uitgebracht. Aangaande het repertoire en de speelfrequentie geldt ook hier wat boven werd gemeld over De Groots Hollandsch Opera-Gezelschap. Van der Linden, die vanaf 1898 de leiding deelde met A.D. Loman jr., programmeerde ook oorspronkelijk Nederlands repertoire, niet in de laatste plaats zijn eigen opera *Leiden ontzet*.¹²

De Groot richtte in 1897 nog het gezelschap Noord- en Zuid-Nederlandse Opera-Vereeniging op, dat in dat jaar in de Parkschouwburg voorstellingen van zeven producties, in het Nederlands, verzorgde.

Voor het Duits(talig)e operarepertoire waren in de periode 1886-1900 enerzijds de Hoogduitsche Opera van Amsterdam en de Deutsche Opera en Operette, anderzijds de Wagner-Vereeniging verantwoordelijk. De Hoogduitsche Opera van Amsterdam onder leiding van L. Schwarz gaf in het jaar 1891 voorstellingen van zes producties in het Paleis voor Volksvlijt, in de Duitse taal. De Deutsche Opera en Operette stond onder leiding van A. Saalborn en verzorgde in de Hollandsche Schouwburg voorstellingen van vier producties. In de periode 1886-1891 bezocht bovendien de Hoogduitsche Opera uit Rotterdam, geleid door C. Behrens en E. Bollé, met regelmaat de hoofdstad om er voorstellingen te geven in het Paleis voor Volksvlijt en de Stadsschouwburg, naast gastoptredens in Den Haag.¹³

5. Wagner-Vereeniging

In 1882 had de Oostenrijkse bariton en impresario Angelo Neumann met Richard Wagner een contract gesloten, dat hem toestemming verleende om Wagners tetralogie *Der Ring des Nibelungen*, die in 1876 in Bayreuth zijn wereldpremière als cyclus had beleefd, in geheel Europa uit te voeren. Met

zijn rondtrekkende Richard-Wagner-Theater en onder leiding van dirigent Anton Seidl heeft Neumann de *Ring* zo'n 135 maal uitgevoerd. Al in januari 1883 was Amsterdam aan de beurt, waar Neumann het toneel van de Stadsschouwburg te klein oordeelde voor zijn enscenering en daarom uitweek naar het Paleis voor Volksvlijt. Tweemaal werd de *Ring* aldaar compleet uitgevoerd. Deze belangwekkende gebeurtenis was mede de aanleiding tot het oprichten van een Nederlandse Wagner-Vereeniging, die in januari 1884 haar oprichtingsconcert gaf met fragmenten uit Wagner-opera's. Het was de intentie van de vereniging om de opera's van de 'Bayreuther Meister' scenisch uit te voeren, waartoe men in onderhandeling trad met de directie van de Stadsschouwburg en vanaf eind 1888, na de oprichting, met het Concertgebouworkest. De voorbereidingen namen vele jaren in beslag, en net op het moment dat men 'aan de slag' kon, brandde in februari 1890 de Stadsschouwburg af. Maar de Wagner-Vereeniging liet zich niet ontmoedigen en gaf in 1893 haar eerste scenische uitvoering: *Siegfried*, de derde *Ring*-opera, onder leiding van dirigent H. Viotta en geregisseerd door E. Schlosser, in het Paleis voor Volksvlijt. In de jaren 1894 tot en met 1899 werd *Siegfried* nog tweemaal uitgevoerd, naast *Die Walküre* (tweemaal), *Die Meistersinger von Nürnberg* (tweemaal), *Tristan und Isolde*, *Götterdämmerung* (tweemaal) en *Das Rheingold*, alle met het Concertgebouworkest en in de in 1894 heropende Stadsschouwburg.¹⁴

Reeds in deze jaren werd nagedacht over het uitvoeren van opera's van andere componisten in een artistiek verantwoorde Nederlandse versie. Na 1900 heeft de Wagner-Vereeniging dit voornemen succesvol omgezet in daden, wat mede de aanleiding is geweest tot de oprichting van meer permanente Nederlandse operagezelschappen.¹⁵

6. Negentiende eeuw – Den Haag

In 1802 ontstond van staatswege het initiatief om het voormalige paleis aan het Korte Voorhout tot een schouwburg te verbouwen, met als doel het geven van toneel- en operavoorstellingen uit het Franse en Hollandse repertoire. Deze Koninklijke Schouwburg – ook wel Haagsche Schouwburg genoemd – opende in 1804 zijn deuren. Gedurende de gehele negentiende eeuw, met een grote bloeiperiode in de laatste twee decennia, hebben er in dit theater met regelmaat operavoorstellingen plaatsgevonden, gegeven door vele (ad hoc) gezelschappen.

Tussen 1814 en 1830 is de (Koninklijke) Fransche Opera hoofdbespeler van de Koninklijke Schouwburg. Het gezelschap stond aanvankelijk onder begunstiging van koning Willem I, maar mede als gevolg van de regelmatige directiewisselingen kwam de Fransche Opera vanaf 1830 tot in 1841 onder 'patronaat' van de gemeente Den Haag. Het gezelschap behield zijn per jaar in hoogte wisselende koninklijke subsidie, en de koning leende vaak zijn hofkapel uit om opera's te begeleiden. Dit had dan wel als nadeel dat een voorstelling soms (veel) later dan aangekondigd begon, doordat het

orkest eerst het avondlijke diner aan het hof muzikaal diende te omlijsten.

In de periode 1841-1852 was de Koninklijke Schouwburg eigendom van de koningen Willem II en Willem III, en werd het gebouw onder hun toezicht geëxploiteerd. Opera's uit de in Parijs in deze tijd tot grote bloei gekomen genres van de 'grand opéra' en de 'opéra-comique' – die in de Franse hoofdstad elk hun eigen theater hadden – behoorden ook in Den Haag tot het geliefde repertoire. Vanaf 1853 tot in de twintigste eeuw stond de Koninklijke Schouwburg wederom onder patronaat van de gemeente Den Haag.

Vanwege de begunstiging door een bijna jaarlijkse subsidie van het hof, enerzijds, en de strakke beleidsvoering door de gemeentelijke autoriteit tijdens haar patronaatsperioden, anderzijds, kan de (Koninklijke) Fransche Opera in Den Haag als het bekendste en meest stabiele operagezelschap van Nederland in de negentiende eeuw worden beschouwd. Het gezelschap speelde zijn voorstellingen met regelmaat ook in Amsterdam en Utrecht, en sommige producties kwamen tot stand in samenwerking met het Théâtre Français in Amsterdam. Vanaf 1880 gaf de Fransche Opera in Den Haag ook wel voorstellingen in het in 1874 geopende en maar liefst 3.000 plaatsen tellende Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, waar overigens al vanaf 1875 Duits(talig) operarepertoire werd gebracht door onder andere de Hoogduitse Opera uit Rotterdam.

Zoals gedocumenteerd in de *Annalen*, beleefde het Théâtre Royal Français de La Haye – ondanks (of dankzij?) regelmatige directiewisseling – in de laatste vijftien jaar van de negentiende eeuw een ware bloeiperiode. De in het Frans gegeven voorstellingen van Frans, Duits, Italiaans en incidenteel oorspronkelijk Nederlands repertoire vonden plaats in de Koninklijke Schouwburg. In de seizoenen 1886-1887 tot en met 1899-1900 werden in eerste instantie gemiddeld 32 producties per seizoen gegeven, maar dit aantal liep terug naar gemiddeld 26 producties per seizoen in de laatste zeven jaren van de eeuw.¹⁶

Operavorstellingen in het Nederlands werden in de laatste decennia van de negentiende eeuw nauwelijks meer in Den Haag gegeven. In 1888 gaven de Verenigde Artiesten van de Nederlandsche Opera-Vereeniging – een afsplitsing van De Groot's Hollandsch Opera-Gezelschap – voorstellingen van twee opera's in het Haagse Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, en een ensemble artiesten onder dezelfde naam gaf in 1895 nog voorstellingen van zeven producties, maar toen in Amsterdam (Parkschouwburg en Paleis voor Volksvlijt).

Op initiatief van de Gemeente Den Haag werd in 1897 de Opera Italiana nieuw leven ingeblazen. Men wist voor de maanden oktober tot en met februari een gezelschap van Italiaanse zangers onder leiding van V. Morghen en M. de Hondt aan de stad te binden. De voorstellingen van voornamelijk Italiaans (contemporain) repertoire werden overigens ook in andere steden gegeven, en dat met een voor Nederland welhaast ongekend esprit en elan.

7. Besluit

Hoewel nader onderzoek van veel nog onontgonnen materiaal – men denke aan dagboeken, correspondentie en recensies – het beeld van de receptie van operavoorstellingen wellicht zal nuanceren, mag in zijn algemeenheid worden gesteld dat operaproducties gedurende de gehele negentiende eeuw enthousiast door het publiek werden ontvangen.

Het uitvoeren van opera's was primair een zaak van 'stemmen' en spektakel. Met goede solisten, fraaie decors en prachtige kostuums, nog aangevuld door de toneeltechnische mogelijkheden van de theaters voor het gewenste en publiektrekkende spektakel, wisten gezelschappen de liefhebbers aan zich te binden. Overigens zat men niet, zoals heden ten dage gebruikelijk, in een verduisterde zaal. Operabezoek was óók een 'sociaal gebeuren', een zien en gezien worden, een mogelijkheid elkaar te ontmoeten.

Gezelschappen konden de aandacht van het publiek ook weer snel verliezen, als de verveling of het 'déjà vu' intrad. Het repertoire was toch beperkt en opera's die op een bepaald moment midden in de belangstelling stonden, werden door de verschillende gezelschappen niet zelden gelijktijdig uitgevoerd, in welk geval het op de kwaliteit van de solisten en de 'mooie plaatjes' aankwam welke voorstelling het meeste publiek trok. Anderzijds werden voor vele opera's dezelfde decors en kostuums gebruikt, en van een interessante dramaturgie van het verhaal en/of de onderlinge relaties tussen de personages was zelden sprake. In dit verband is een citaat van de wereldwijd vermaarde Nederlandse tenor Jacques Urlus uit zijn memoires *Mijn loopbaan* (1929) veelzeggend. Urlus bespreekt de dramaturgische aanpak van de operaverhalen, de 'stof':

Eigenlijk is dat altijd het manko geweest van iedere Nederlandsche Opera. Men heeft de stof steeds verwaarloosd. Want er mocht dan al in ons contract staan, dat wij verplicht waren bij het instudeeren van een nieuw werk de lezing bij te wonen, die daaraan vooraf zou gaan en waarin de dramaturg de karakters zou verklaren [...], ik heb niet alleen nooit een dramaturg bij de Nederlandsche Opera gekend, maar, voor zoover ik mij herinner, heeft er ook nooit een lezing plaats gehad. En zoo'n lezing is toch van groot gewicht: vooral de jongeren, de menschen met weinig routine, kunnen haar niet missen. Nu stonden wij op de repetitie te wachten op ons wachtwoord. Ieder wist voor zichzelf, wat hij had te zeggen of te zwijgen, maar daarmede hield het dan ook op. De strekking van het stuk, de beteekenis van het geheel, daarvan hadden wij geen notie, het ontging ons te eenenmale. In den beginne gaf men zich nog wel eens moeite, om een begrip te krijgen van het geheel, maar de lust om zich in te werken verslaptte al spoedig. Er was geen éénheid. Ieder speelde de rol naar eigen opvatting. Soms werd over die opvattingen wel eens gediscuteerd. Er waren enkelen, die

het anders, die het stellig beter wilden. De meesten echter zeiden: 'Ben je gek? Ik zal er wel komen. Ik zorg, dat ik mijn maten zing en daarmee... uit'.¹⁷

Urlus' bevindingen zijn waarschijnlijk symptomatisch voor de operapraktijk in de negentiende en begin twintigste eeuw. Maar dat neemt niet weg, dat de vele operagezelschappen en buitenlandse ensembles ook in ons calvinistische land hebben bijgedragen aan het ontstaan van een 'operacultuur', waarop vooral de van staatswege gesubsidieerde gezelschappen van na de Tweede Wereldoorlog konden voortbouwen. En met succes.

Drs. Ch.M.H.J. Engeler, Bijlmerplein 49, 1102 BH Amsterdam Zuidoost.

- * De titel van dit artikel is een zin uit het verhaal 'De binocle' (1920) van Louis Couperus, waarin de hoofdpersoon voorstellingen van de opera *Die Walküre* van Richard Wagner bezoekt in de Semperoper in Dresden.

- 1 *The New Grove Dictionary of Opera*, Volume Three, Lon-Rod, lemma 'Netherlands, The', 576.
- 2 Om interessante details over repertoire, gezelschappen, zangers, opvoeringsdata en -plaatsen, kritieken e.d. boven water te halen, is nader onderzoek nodig in theater- en gemeentearchieven, kranten en (muziek)tijdschriften, dagboeken, correspondentie en literatuur.
- 3 Het gaat met name om het boek van Bottenheim en het artikel van Rogge; zie de literatuurlijst.
- 4 Onderstaand een limitatieve lijst met titels, alfabetisch op achternaam van de componist, van opera's die in Nederland in de periode 1800-1886 (zie paragraaf 4 en volgende voor de periode 1886-1900) zijn uitgevoerd in hun originele versie dan wel in een vreemde taal. Afdeling I bevat de titels van opera's die in de 18e eeuw zijn gecomponeerd, afdeling II bevat de titels van opera's die in de 19e eeuw zijn gecomponeerd. Uit de taal waarin de operatitel staat vermeld, is op te maken of het betreffende werk door een Frans, Duits, Italiaans of Nederlands gezelschap is uitgevoerd. Het vermelde jaartal is het jaartal van componeren resp. van de première in de oorspronkelijke versie. Waar van toepassing staat na een operatitel tussen vierkante haken de oorspronkelijke titel plus het jaartal van compositie/première. Genoemde informatie kon niet voor alle opera's in beide afdelingen worden achterhaald.

Afdeling I: opera's gecomponeerd in de 18e eeuw (historische opera's)

André: *Der Liebhaber als Automat oder Die Redende Machine* 1782, *Eins wird doch helfen oder Die Werbung aus Liebe* 1782

Benda: *Romeo und Julie* 1776

Cherubini: *Lodoiska* 1791, *Les deux Journées* 1800, *Der Wasserträger* [naar ?]

Cimarosa: *Die heimliche Ehe* [naar *Il matrimonio segreto* 1792], *Il pittore Parigino* 1781, *Horaces et Curiaes* [naar *Gli Orazi ed i Curiazi* 1796], *Il matrimonio per raggiro* 1779

Dittersdorf, Ditters von: *Der Apotheker und der Doktor* 1786, *Hieronymus Knickers* [naar *Hieronymus Knicker* 1789], *Das rote Käppchen* 1788

Gluck: *Iphigénie en Aulide* 1774, *Iphigenie in Aulis*

Grétry: *Pierre le Grand* 1790, *Zémire und Azor* [naar *Zémire et Azor* 1771], *Das Milchmädchen und die beiden Jäger* [naar ?], *Richard Coeur-de-lion* 1784

Martín y Soler [Martin]: *Una cosa rara* 1786, *Lilla oder Schönheit und Tugend* [naar ?], *Der Baum der Diana* [naar *L'arbore di Diana* 1787]

Méhul: *L'intrigue aux fenêtres*, *Euphrosine* 1790

Mozart: *Die Entführung aus dem Serail* 1782, *L'Enlèvement du Sérail*, *Le nozze di Figaro* 1786, *Le Mariage de Figaro*, *Die Hochzeit des Figaro*, *Het huwelijk van Figaro*, *Die Zauberflöte* 1791, *La flûte enchantée*, *Don Giovanni* 1787, *Don Juan*, *Titus* [naar *La clemenza di Titus* 1791], *Così fan tutte* 1790

Paisello: *Die eingebildete Philosophen* [naar *I filosofi immaginari* 1779], *Das Mädchen von Frascati* [naar *La frascatana* 1774], *Il maestro di Capella*, *La serva padrona* 1781

Philidor: *Der Hufschmidt* [naar *Le maréchal ferrant* 1761]

Piccini: *Das gute Mädchen* [naar *La buona figliuola* 1760], *Die Slavin oder Der grossmütige Seefahrer* [naar ?]

Salieri: *Axur, König von Ormus* [naar *Axur, re d'Ormus* 1788]

Süssmayer: *Der Spiegel von Arcadien* 1794

Afdeling II: opera's gecomponeerd in de 19e eeuw (contemporaine opera's)

Adam: *Le postillon de Lonjumeau* 1836, *Der Postillon von Lonjumeau*

Auber: *La Muette de Portici* 1828, *Die Stumme von Portici*, *Het Sprakeloze Meisje van Portici*, *Der Schnee* [naar *La neige* 1823], *Fra Diavolo* 1830, *Le cheval de Bronze* 1835, *La Sirène* 1844, *Le domino noir* 1837, *Gustave III ou le bal masqué* 1833, *Les Diamants de la couronne* 1841,

La part du diable 1843, *Haydée ou Le Secret* 1847

Beethoven: *Fidelio* 1805

Bellini: *Die Freunde* [naar ?], *Der Pirat* [naar *Il pirata* 1827], *Norma* 1831, *Romeo und Julia* [naar *I Capuleti e i Montecchi* 1830], *Romeo en Julia*, *La sonnambula* 1831

Berton: *Aline, reine de Golconde* 1803

Bizet: *Les pêcheurs de perles* 1863, *De parelvisseren*, *Carmen* 1875

Boieldieu: *Le Calife de Bagdad* 1800, *Der Calif von Bagdad*, *La dame blanche* 1825, *De Witte Burchtovrouw*, *Le petit chaperon rouge* 1818

Donizetti: *La fille du régiment* 1840, *Marie oder Die Regimentstochter*, *Lucretia Borgia* 1833, *Anna de Boulon* [naar *Anna Bolena* 1830], *La favorite* 1840, *Don Pasquale* 1843, *L'élisir d'amore* 1832, *Marino Faliero* 1835, *Lucia di Lammermoor* 1835, *Les Martyres* [naar ?]

Flotow, von: *Martha* 1847, *Indra* 1852

Gaveaux: *Le locataire* 1800

Gounod: *Faust* 1859, *Margarethe* [naar *Faust* 1859]

Halévy: *La Juive* 1835, *Die Jüdin*, *L'éclair* 1836, *La reine de Chypre* 1841, *Charles IV* 1843, *Les Mousquetaires de la reine* 1846, *Le val d'Andorre* 1848

Hiller: *Der Teufel ist los oder Die verwandelten Weiber* 1766, *Die Jagd* 1770

Kotzebue: *Kind der Liebe*

Marschner: *Der Vampyr* 1828, *Hans Heiling* 1833

Méhul: *Joseph in Egypten* [naar *Joseph* 1807]

Meyerbeer: *Les Huguenots* 1836, *Die Hugenotten*, *L'étoile du Nord* 1854, *Der Nordstern*, *Margherita d'Anjou* 1820, *Robert le diable* 1831

Paer: *Die Wegelagerer* [naar ?], *Agnese* 1809, *La serva capricciosa*, *Le maître de chapelle* 1821

Rossini: *Il barbiere di Siviglia* 1816, *Der Barbier von Sevilla*, *De Barbier van Sevilla*, *Tancredi* 1813, *Tancred*, *Guillaume Tell* 1829, *Willem Tell*, *Otello* 1816, *La gazza ladra* 1817, *Der diebische Elster*, *La Pie voleuse*, *La Cenerentola* 1817, *Cenerentola oder Aschenbrödel*, *Semiramide* 1823, *Semiramis*, *La donna de lago* 1819, *La siège de Corinthe* 1826, *Die Belagerung von Corinth*, *Le Turc en Italie* [naar *Il turco in Italia* 1814], *Die Italienerin in Algier* [naar *L'italiana in Algeri* 1813], *Robert Bruce* [naar *Il Signor Bruschino* 1813]

Spohr: *Zemire und Azor* 1819, *Jessonda* 1823, *Faust* 1813

Spontini: *La vestale* 1807, *Die Vestalin*, *Ferdinand Cortez* 1809

Thomas: *La caïd* 1849, *Le songe d'une nuit d'été* 1850, *Mignon* 1866

Verdi: *Ernani* 1844, *I due Foscari* 1844, *Il trovatore* 1853, *Un ballo in maschera* 1859, *Jérusalem* 1847, *Les vêpres siciliennes* 1855

Wagner: *Tannhäuser* 1845

Weber: *Der Freischütz* 1821, *Het Vrijschot*, *Het Proefschot*, *De Vrijschutter*, *Le Robin du bois ou Le Freischütz*, *Euryanthe* 1823, *Oberon* 1826

Meerdere van de hier genoemde opera's zullen ook in Nederlandse versies zijn uitgevoerd. Hun titels konden echter (nog) niet worden achterhaald.

- 5 Afdeling I geeft een limitatieve lijst met titels, alfabetisch op achternaam van de componist, van oorspronkelijk op Nederlandse libretti geschreven opera's. Afdeling II bevat een korte opgave van titels, eveneens alfabetisch op achternaam van de componist, van oorspronkelijk op een Duits of Frans libretto geschreven opera's. Na de titel staat – voorzover kon worden achterhaald – het jaartal van componeren resp. van première en tussen ronde haken de naam van de librettist en incidenteel enige extra informatie.

Afdeling I: oorspronkelijk Nederlandse opera's van Nederlandse componisten

Bouman, M.J.: *De tempeliers* (J. Philippi)

Brandts Buys, H.F.R.: *Albrecht Beiling* 1891 (M.A. Caspers)

Bree, J.B. van: *Saffo* 1834 (J. van Lennep)

Bruckn Fock, E. von: *Seleneia* (M. Constant)

Cate, A. ten: *Seïd en Palmira* 1830, *Constantia, keizerinne te Nicodemië* 1835

Dopper, C.: *De blinde van het kasteel Cuillé* 1894 (C. Meursinge-Offers), *Frithjof* 1895 (B. Bueningck, nooit uitgevoerd)

Hol, R.: *Floris V* 1891 (M. Boddaert), *Uit de branding* 1894 (M. Boddaert)

Houck, I.A.: *Kassandra* (I.A. Houck)

Kruys, M.H. van 't: *De Bloem van IJsland* 1891 (J.D.C. van Dokkum)
 Linden, C. van der: *Catharina en Lambert* 1888 (J.G. van W.), *Leiden ontzet* (E. van der Ven)
 Mertens, J.: *De zwarte kapitein* (R. Faassen; in 1893 in een Franse versie door Théâtre Royal Français de La Haye)
 Milligen, S. van: *Brinio* 1889 (F. della Neve = M.G.L. van Loghem)
 Mönch, K.Ph.: *Helga* (E. van der Ven)

Afdeling II: oorspronkelijk vreemdtalige opera's van Nederlandse componisten

Bree, J.B. van: *Le Bandit* 1835

Does, C. van der: *L'esclave du Camoëns* 1850, *La trompette de Monsieur le Prince* 1851, *Lambert Simmel* 1851

Loman jr., A.D.: *Violanta* ([Duits] A.J.J. Seidel)

Mertens, J.: *Liederick l'intendant* (P. Billiet)

Thooft, W.F.: *Aleida von Holland* 1866 (E. Pasqué)

Verheij, Th.: *Johannesfeier auf Amrom* 1880, *Imilda* 1885 [Duits], *König Arpad* 1887 (F. della Neve = M.G.L. van Loghem)

Visser, J.C.: *Carmela* 1890 ([Duits] F. Michelsen)

- 6 Het gaat om de volgende tekstboeken: *Harald de Onversaagde* (1835), naar *Harald the Dauntless* van Walter Scott; *Soliman de Tweede of de drie Sultanes* (1838); *De Bergwerkers* (1841), een bewerkte vertaling van *Die Bergknappen* van de Duitse dichter Karl Körner.
- 7 'Nederland heeft Dichters, Componisten, Zangers en Instrumentalisten; de bouwstof is dus daar; men behoeft slechts thans goeden wil, moed en meerdere nationaliteit. Alle beschaafde landen in Europa, buiten Nederland, hebben hunne nationale Opera's; het wordt dus thans hoog tijd, dat men nu eens voor goed de handen aan het werk sla en wij de onze krijgen.' Geciteerd naar Wennekes, 'Kleptomanie [etc.]', deel II.
- 8 Op 16 oktober 1886 opende het Hollandsch Opera-Gezelschap met Gounods *Faust*, de meest succesvolle opera van deze componist, die op 19 maart 1859 in Parijs in première was gegaan. Dit werk ontpopte zich al snel als dé opera om, wereldwijd, ofwel een operagezelschap mee te presenteren, ofwel een operahuis na de (ver)bouw mee te (her)openen. De Groots gezelschap gaf maar liefst 48 voorstellingen van *Faust* voor volle zalen!
- 9 Hollandsch Opera-Gezelschap. Van Nederlandse componisten werden de volgende opera's uitgevoerd: 1888-1889: *Catharina en Lambert* Van der Linden; 1889-1890: *Brinio* Van Milligen.
- 10 In het boek *Annalen van de operagezelschappen in Nederland 1886-1995* liggen de voorbeelden voor het oprapen. Om deze reden blijven componistennamen en operatitels in de rest van dit artikel verder buiten beschouwing.
- 11 Nederlandsche Opera (J.C. de Groot). Van Nederlandse componisten werden de volgende opera's uitgevoerd: 1890-1891: *Albrecht Beiling* Brandts Buijs, *De Bloem van IJsland* Van 't Kruijs; 1891-1892: *Floris V* Hol; 1892-1893: *Leiden ontzet* Van der Linden.
- 12 Nederlandsche Opera (C. van der Linden). Van Nederlandse componisten werden de volgende opera's uitgevoerd: 1894-1895: *Uit de branding* Hol, *Leiden ontzet* Van der Linden, *De blinde van het kasteel Cuillé* Dopper, *Seleneia* Von Brucken Fock; 1895-1896: *Leiden ontzet*; 1896-1897: *Leiden ontzet*; 1897-1898: *De tempeliers* Bouman, *Kassandra* Houck, *Seleneia*; 1898-1899: *Violanta* Loman jr. [oorspronkelijk Duits]; 1899-1900: *Helga* Mönch.
- 13 Hoogduitse Opera Rotterdam. Van Nederlandse componisten werden de volgende opera's uitgevoerd: 1887-1888: *König Arpad* Verheij; 1889-1890: *Carmela* Visser.
- 14 Wagner-Vereeniging. Voorstellingen van Wagner-opera's in de oorspronkelijke taal, gegeven in het Paleis voor Volkslijst en de (nieuwe) Stadsschouwburg in Amsterdam. Tussen ronde haken staan achter de titel de namen van de dirigent en de regisseur(s).
 1893: *Siegfried* (H. Viotta/E. Schlosser)
 1894: *Die Walküre* (Viotta/P. Jensen)
 1895: *Siegfried* (Viotta/P. Harder)
 1896: *Die Meistersinger von Nürnberg* (Viotta/A. Harlacher & J.C. Bunge)
 1896: *Tristan und Isolde* (Viotta/Harder)
 1897: *Die Walküre* (Viotta/Bunge & E. Valdek)

- 1897: *Götterdämmerung* (Viotta/Bunge & Valdek)
 1898: *Siegfried* (W. de Haan/Valdek)
 1898: *Götterdämmerung* (De Haan/Valdek)
 1899: *Das Rheingold* (Viotta/Valdek)
 1899: *Die Meistersinger von Nürnberg* (Viotta/Valdek)
- 15 Het in noot 10 genoemde boek *Annalen van de Operagezelschappen in Nederland 1886-1995* biedt ook op dit terrein alle gewenste informatie, inclusief de uitvoeringsfrequentie van Wagner-opera's door andere gezelschappen – ook vóór 1900 –, waarop in dit artikel niet nader wordt ingegaan.
- 16 Théâtre Royal Français de La Haye. Van Nederlandse componisten werden de volgende opera's uitgevoerd: 1891-1892: *Liederick l'intendant* Mertens; 1892-1893 en 1893-1894 en 1895-1896 en 1896-1897: *Le capitaine noir* [naar *De zwarte kapitein*] Mertens; 1898-1899 en 1899-1900: *Princesse d'auberge* [naar *De herbergprinses*] Blockx.
- 17 Geciteerd naar Bottenheim, *De Opera in Nederland*, 172. Ik heb in de UB van de Universiteit van Amsterdam noch in de Openbare Bibliotheek Amsterdam een exemplaar van Urlus' *Mijn loopbaan* kunnen traceren.

Literatuurlijst

- Borren, Ch. van den, *Geschiedenis van de muziek in de Nederlanden*, Deel II (Amsterdam-Antwerpen: Wereldbibliotheek N.V., 1951).
- Bottenheim, S.A.M., *De Opera in Nederland* (Leiden: Martinus Nijhoff, 1983²).
- Gillhoff, G.A., *The Royal Dutch Theatre at The Hague 1804-1876* (Den Haag: Martinus Nijhoff, 1938).
- Honig, P.H. [red.], *Annalen van de operagezelschappen in Nederland 1886-1995* (Amsterdam: Theater Instituut Nederland i.s.m. De Nederlandse Opera, z.j.).
- Lennep, M.F. van, *Het leven van Mr. Jacob van Lennep* (Amsterdam: P.N. van Kampen & Zoon, 1910²).
- Rogge, H.C., 'De Opera te Amsterdam, eene bijdrage tot de geschiedenis der Opera in Nederland', *Oud-Holland*, jg. 5 (Amsterdam 1887).
- Sadie, St. [ed.], *The New Grove Dictionary of Opera* (London: Macmillan Reference, Ltd, 1997).
- Wennekes, E., 'Kleptomanie en kleppermansverzen? Een greep uit het Nederlandse operarepertoire in de negentiende eeuw (I)' en '[idem] (II)', *Toonkunst-Nieuws* 1998/3 resp. 1999/1.